

М. К. Шеремет
fkpp@npu.edu.ua
orcid.org/ 0000-0003-1437-3820

Д. М. Супрун
darya7@ukr.net
orcid.org/ 0000-0003-4725-094X

МОТИВАЦІЙНА СКЛАДОВА В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІВ

В статті розглядаються теоретичні та методичні засади сучасної системи професійної підготовки спеціальних психологів. Особлива увага приділяється пошуку та розробці оптимального комплексу методів її запровадження, розробці програм та визначенню їх ефективності. Аналізуються практичні результати роботи науковців у зазначених площинах. Висвітлюються історичний досвід викладання методика психології у вітчизняних та зарубіжних закладах вищої освіти. Аналізуються результати експериментального дослідження мотиваційного компонента професійної готовності психологів (спеціальних, клінічних) до роботи за фахом. Окреслено перспективи подальших наукових досліджень в контексті вдосконалення підготовки психологічних кадрів.

Ключові слова: вища психологічна освіта, методичні основи, наукове дослідження, методологія, методика психолого-педагогічного дослідження, навчальна дисципліна «Методика викладання психології».

Постановка проблеми. Перед державною освітою України постають нові виклики, пов'язані з глобалізаційними процесами, для подолання яких є необхідною підготовка професіоналів в різних галузях, зокрема, фахівців спеціальної освіти. Входження в світову спільноту модернізації міжнародного порядку в контексті визначених пріоритетів майбутнього світоустрою вимагає від вищої освіти поетапно реалізовувати складові наявної мегасистеми цілісного освітнього простору, де прикметною ознакою її змісту є розбудова професійної підготовки фахівців спеціальної освіти на компетентісно-орієнтованій основі в умовах впровадження інклюзивного навчання. Сучасний фахівець спеціальної освіти має бути багатофункціональним, володіти високим рівнем професійної компетентності, бути готовим ввійти в практичну, науково-дослідну, методичну діяльність в реальних умовах освітньої практики, яка нерідко висуває складні проблемні питання.

Система вищої освіти сучасної України перебуває в стані реформування та визначення способів трансформації й удосконалення всіх етапів підготовки фахівців високого професійного рівня. Тобто, вища освіта має бути більш інноваційною, далекоглядною і відповідальною за результат. Реакція ж освіти на глобалізацію полягає в зміцненні інтегральності особистості, збереженні й розвитку її особливостей та конкурентоспроможності, а також в орієнтації на сучасну економіку, нові кваліфікації й технології за збереження традиційних і створення сучасних національних особливостей. Саме відповідно до концепції реформування вищої освіти, в тому числі і спеціальної, освіта та освітня діяльність мають сприйматися та визнаватися державою засобом формування культурної, духовної та інтелектуальної сфер сучасного покоління громадян України. Варто виокремити зміни, що відбуваються у світі на початку XXI століття, а саме інтеграція України у європейський і світовий освітній простір і зумовлюють перебудову системи національної освіти на засадах інноваційності та демократизму, модернізації змісту й організації навчально-виховного процесу у вищій школі. Інноваційна реформа національної системи вищої спеціальної освіти має бути спрямованою на зростання конкурентоспроможності навчальних закладів, що, в свою чергу, забезпечувало б економіку країни фахівцями, здатними втілювати інноваційні технології у всі сфери суспільного життя осіб з особливими освітніми потребами. Також, при реформуванні вищої спеціальної освіти України, з одного боку, мають враховуватись пріоритети збереження культурних надбань української системи освіти, а з іншого, – завдання поліпшення міжнародної співпраці, мобільності, працевлаштування випускників з України в Європейському чи міжнародному просторі, міжнародної конкурентоспроможності вищих навчальних закладів.

В умовах зміни системи соціальних та духовних цінностей, економічної кризи в країні першочергового значення набуває якісна професійна підготовка психологів, яка обов'язково враховуватиме багатий досвід попередніх поколінь, оскільки саме психологічне вчення, що забезпечує стабільність, стійкість, виваженість, стає нагальною потребою у час сучасних наукових технологій у всіх аспектах розвитку цивілізованого суспільства. Тож, розвиток суспільства на сучасному етапі характеризується надзвичайно складними процесами, що призводять до глибоких якісних змін, які охоплюють усі сфери життєдіяльності людини. В умовах глобалізації, інтеграції й ускладнення соціальної діяльності, значної кількості інформації, швидкого та постійного оновлення технологій психологи в галузі спеціальної освіти мають змогу успішно функціонувати тільки в тому випадку, якщо вони матимуть стійку професійну мотивацію, певні життєві ціннісні орієнтації, якості та здібності, що забезпечать стійкість їх розвитку, соціальну мобільність, творчу особистісну позицію та гнучку адаптацію до всіх трансформацій. Це обумовлює необхідність заміни традиційної «знаннєвої» парадигми вищої освіти на нову, яка більшою мірою відповідатиме актуальним і перспективним потребам як розвитку суспільства, так і потребам самих фахівців.

Індивідуальність професіонала-психолога як система, що розвивається, формується в діяльності, відповідає її рівням, але досягає досконалості тільки за високої мотивації та певної спрямованості особистості. Аналіз особливостей ситуації у вітчизняній практичній психології показав наявність багатьох проблем, серед яких одне з головних місць посідає проблема фахової підготовки професійних психологів-практиків. Гострота даної проблеми зумовлена як соціальними, так і змістовими чинниками.

Аналіз досліджень і публікацій. У контексті нашого дослідження великого значення набуває пошук шляхів інтенсифікації професійної підготовки, що відбувається в кількох напрямках: вивчення питань історії та філософії вищої педагогічної освіти (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Луговий, Н. Ничкало, В. Шадріков, І. Яковлев та ін.); удосконалення технологій навчально-виховного процесу у вищих закладах освіти (В. Беспалько, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, Л. Кандрашова, Н. Кузьміна, В. Лозова, Н. Тализіна, Р. Хмельюк, М. Шкіль, М. Ярмаченко); розроблення новітніх педагогічних технологій (В. Бондар, Л. Вовк, О. Глузман, О. Падалка та ін.). Різноманітним аспектам професійно важливих якостей психолога присвячено чисельні наукові дослідження наступних аспектів: компетенції як показника фахової компетентності (П. Бачинський, С. Бондар, І. Єрмаков); готовності психолога до діяльності (І. Зимня, Є. Клімов, Н. Кузьміна, А. Маркова, К. Платонов); особистісних якостей як показника професіоналізму (О. Бондаренко, А. Деркач, Л. Долинська, Н. Пророк, В. Семиченко); системи зв'язку теоретичних знань з їхнім провадженням у психологічній практиці (Г. Балл, Е. Зеєр, Л. Карамушка, В. Панок, Ю. Приходько, Т. Титаренко, С. Максименко, А. Маркова, К. Роджерс, Ю. Швалб). Особливу увагу вчених приділено особистісним якостям психолога, оскільки вони пов'язані зі специфікою підготовки у вищих навчальних закладах та характеризуються тривалим періодом формування (Ж. Вірна, М. Дяченко, І. Зимня, Л. Терлецька, О. Романенко, Л. Фомічова, Н. Чепелева, В. Юрченко) та самоактуалізації й самоздійсненню як показникам результативності професійної діяльності (Г. Абрамова, Н. Амінов, Ю. Ємельянов, А. Маслоу, М. Молоканов, О. Саннікова, В. Синьов). Сучасним проблемам професійного самовдосконалення майбутніх психологів присвячені дослідження С. Васьківської, Т. Вілюжаниної, Н. Дідик, І. Дружиніної, Л. Жердецької, Т. Канівець, Л. Кобильнік, Ю. Паскевської, Н. Пророк, Н. Чепелевої та ін. Слід зазначити, що вимоги до особистісних якостей психолога спеціальних закладів освіти зумовлені високим рівнем складності діагностичної та корекційної роботи стосовно дітей із особливими освітніми потребами (В. Бондар, О. Проскурняк, Т. Сак, В. Синьов, Є. Синьова, А. Шевцов, М. Шеремет, Т. Ярмаченко та ін.).

Отже, сфера нашого наукового пошуку консолідує наступні аспекти: формування професійної компетентності в процесі підготовки психолога-практика (Н. Чепелева та ін.); використання діалогічно-орієнтованого підходу в системі підготовки психологів (Н. Пов'якель, Н. Чепелева та ін.), виокремлення вимог до особистості психолога (О. Бондаренко, Л. Долинська, В. Панок, Н. Пророк, О. Саннікова, В. Синьов, А. Шевцов та ін.), використання активних та інтерактивних методів навчання (С. Васьківська, Т. Яценко та ін.).

Водночас теоретичний аналіз літературних джерел показав, що, незважаючи на різноплановий і науковий спектр досліджуваних явищ з заявленої проблеми, професійна підготовка психологів в галузі

спеціальної освіти у вищих навчальних закладах не була предметом спеціального цілісного наукового дослідження.

Мета. Обґрунтувати концептуальні засади теорії та практики професійної підготовки психологів у галузі спеціальної освіти, зацентрувавши увагу на методиці викладання психології, визначити її сутність та структуру; ідентифікувати сучасний стан сформованості мотиваційного компоненту професійної підготовки спеціальних психологів в системі вищої освіти України.

Методи дослідження. Задля реалізації поставленої мети були застосовані наступні методи дослідження:

– *теоретичні* (теоретико-методологічний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; зіставлення, узагальнення та систематизація результатів наукових досліджень з метою визначення стану розробленості проблеми та перспективних напрямів її вирішення);

– *емпіричні* (діагностичні – тестування, інтерв'ю; обсерваційні – пряме і опосередковане спостереження, протоколювання; прогностичні – метод експертних оцінок, спостереження, самоаналіз, самооцінка), за допомогою яких було зібрано емпіричний матеріал, що стосується практичного стану компонентів досліджуваної фахової підготовки, експерименти – констатувальний, який дозволив з'ясувати стан сформованості даних компонентів, зокрема, мотиваційного, і формувальний, завдяки якому відстежено динаміку та перевірено ефективність системи професійної підготовки психологів у галузі спеціальної освіти;

– *статистичні методи обробки даних* (описові статистики, критерії встановлення достовірності розбіжностей (t-критерій Стьюдента, хі-квадрат Пірсона), частотний, регресійний, факторний, кореляційний аналізи), що застосовані для доведення достовірності й ефективності результатів експерименту.

Виклад матеріалу дослідження. Започаткування в середині 90-років на дефектологічному факультеті Українського педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (нині факультет спеціальної та інклюзивної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова) підготовки практичних психологів для різних типів спеціальних закладів освіти, вимагало запровадження у навчальний цикл нових для дефектологічної освіти навчальних дисциплін (Синьов, 1997).

Визначне місце у цьому процесі належить методиці викладання психології – комплексній психолого-педагогічній сфері знань, що ставить за мету озброєння майбутнього корекційного психолога теоретичними знаннями і практичними вміннями та навичками у царині опанування професійною майстерністю передавати знання викладача психології своїм колегам – майбутнім дипломованим психологам. Розробка методологічних засад методики викладання психології у вищій дефектологічній освіті вимагала від профілюючих кафедр ФСЮ вивчення досвіду викладання цієї дисципліни на факультеті педагогіки та психології НПУ імені М. П. Драгоманова, на психологічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка, в Національній академії внутрішніх справ та в інших провідних ЗВО України, що мають значний досвід із підготовки психологічних кадрів.

Особливий інтерес становило вивчення досвіду Київського інституту внутрішніх справ, де у 1993 році перший проректор академік В. М. Синьов започаткував підготовку психологів для правоохоронних органів. Навколо цього вченого була сформована наукова школа науковців-дефектологів (О. Северов, Д. Ніколенко, А. Рождественський та ін.), які розробили концептуальні засади підготовки означених фахівців.

Ініціативу своїх колег підтримала і примножила кафедра психологічних дисциплін Національної академії внутрішніх справ на чолі із професором О. Хохліною. Саме із її ініціативи у 2012 році педагоги кафедри Ю. Бойко–Бузиль, С. Горбенко, М. Супрун підготували навчальний посібник «Методика викладання психології у вищій школі», що був рекомендований Міністерством освіти і науки України для використання у вищій психологічній школі. Враховуючи вагомість теоретичного і практичного спрямування зазначеної праці наших колег зупинимось більш детально на її аналізі з метою професійної популяризації виконаної ними роботи із пошуку нових підходів до вивчення методики викладання психології.

Автори зазначеної науково-методичної праці зазначають, що сучасний стан розвитку вищої освіти характеризується підвищеним інтересом до впровадження новітніх дидактичних технологій в навчальний процес. Новий підхід до професійної підготовки майбутніх кадрів спрямований на

подолання невідповідності знань студентів запитам особистості, суспільним потребам і світовим стандартам. Основним критерієм роботи закладу вищої освіти є рівень підготовленості випускників, раціональне поєднання їх теоретичних знань з умінням застосовувати їх на практиці, що означає потребу внести пошук ефективних форм і методів навчання, вдосконалення програм, навчальних планів, розроблення нових навчальних методик (Супрун, 2005).

Активна пізнавальна позиція студента у процесі оволодіння знаннями – необхідна умова, яка разом з адекватними методами, прийомами, формами навчання забезпечує належний рівень їх засвоєння. Гуманізація освітньої діяльності актуалізує інтерес і спрямовує увагу на внутрішній світ людини. Знання законів і закономірностей психічної діяльності людини підносить її на найвищий рівень усвідомлення нерозривної єдності природи, суспільства й особистості (Maslow, 1987; Frankl, 2011).

Глибоке оволодіння студентами знаннями з методологічних, методичних і теоретичних проблем психології відкриває їм дорогу до практичної і дослідницької діяльності. Інтерес до психології як науки та сфери практичної діяльності переважав протягом усього ХХ ст. При цьому передбачалося, що для успішного викладання психологічних дисциплін цілком достатньо глибоких знань наукової і прикладної психології. Проте останнім часом все більша кількість фахівців усвідомлює той факт, що психологія як навчальний предмет і психологія як наука – нетотожні поняття. Курс психології має свої дидактичні завдання, тому для успішного викладання недостатньо лише психологічних знань, необхідним є і вміння викладати.

У викладанні психології є свої особливості і труднощі. Ці труднощі відносяться як до специфіки психологічного знання, так і до особливостей його засвоєння. Важливе значення має і ставлення студентів-психологів до даної дисципліни. Психологічне знання на сьогодні визнається гуманітарним, хоч тривалий час вважалося природно-науковим (Frankl, 2006 (1959)). Воно має специфічні особливості, які необхідно враховувати у процесі викладання психології:

1. Предметом психологічної науки є особистість, яка розвивається, змінюється з віком, характером діяльності.

2. Процес пізнання психологічної науки діалогічний, оскільки і предмет пізнання і сторона, яка пізнає, – особистість. Тому процес пізнання психологічної реальності переломлюється через особистісні особливості людини.

3. Процес пізнання психологічних явищ вимагає не тільки логічного, а й образного та наочно-дієвого мислення, а також розвиток уяви. Студент-психолог повинен навчитися мислити образами, вільно їх переміщати і поєднувати. Так, наприклад, психологу-консультанту у процесі роботи необхідна здатність вільно оперувати уявними образами клієнта, включати його в ту чи іншу ситуацію. Це дає можливість краще зрозуміти проблему клієнта і допомогти в її вирішенні.

Для надання характеристики будь-якого психологічного явища пропонуємо висвітлювати: систему понять (визначення, опис), функції психологічного явища (призначення), механізми (як виникає і функціонує явище), види (класифікації), закономірності (закони, особливості, властивості), індивідуальні, вікові та статеві особливості, закономірності розвитку і формування (в онтогенезі, а може бути й у філогенезі), порушення, психологічні теорії, методи вивчення.

Розуміння структури психологічного знання може допомогти студенту усвідомити цілісність психологічної реальності в усьому різноманітті її зв'язків і відносин. З погляду викладання психології запропонована схема може бути опорою для планування навчальних курсів та аналізу повноти засвоєння знань студентами.

Навчальна дисципліна «Методика викладання психології у вищій школі» є невід'ємною складовою підготовки майбутніх психологів і входить до психологічного циклу навчального плану підготовки «Психологів», всіх профільних ЗВО. Методика викладання психології у вищій школі – це навчальна дисципліна, що розглядає процес викладання психології, її закономірності, зв'язок з іншими науками з метою підвищення ефективності навчання. Метою навчальної дисципліни «Методика викладання психології у вищій школі» є опанування студентами системою знань про теоретико-методологічні основи викладання психології як науки; підвищення якості викладання психології в різних сферах діяльності майбутнього психолога; розкриття особливостей використання різноманітних методів, форм та засобів навчання; оволодіння прийомами професійної самоосвіти й самовиховання. Отже, студент повинен уміти здійснювати такі види професійної діяльності: діагностичну і корекційну;

експертну та консультативну; навчально-виховну; науково-дослідну; культурно-освітню (Супрун, 2017). Відповідно, методика викладання психології у вищій школі як навчальна дисципліна вирішує наступні завдання:

- дати студентам-психологам знання про специфіку викладання психології;
- сформувати у них навички та вміння управління педагогічним процесом;
- сприяти розвитку у студентів педагогічних здібностей;
- розвивати потребу в освітянській діяльності та вміння ефективно організувати її;
- допомогти студентам в оволодінні прийомами професійної самоосвіти і самовиховання;
- сприяти пізнанню й розвитку особистості студентів в контексті обраної ними професії (Бойко-Бузиль, 2012).

Отже, викладач психології, що працює у будь-якій її прикладній галузі, насамперед, повинен знати основні положення теорії прикладної діяльності, щоб правильно будувати структуру викладання курсу та враховувати закономірності засвоєння знань; уміти орієнтуватись у сучасних наукових концепціях, грамотно визначати та вирішувати дослідницькі та практичні завдання; брати участь у практичній прикладній діяльності, володіти основними методами психодіагностики, психокорекції та психологічного консультування; володіти комплексом знань та методикою викладання психології. Однак найвагомішими професійними багатствами викладача є ті, що базовані на його професійній мотивації.

За концептуальних засад змістової, методичної та організаційної складових професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти з досліджуваної проблеми визначено наступні компоненти професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти: мотиваційний, когнітивний, операційний, результативний.

Відповідно до кожного структурного компонента встановлено критерії та показники рівнів їх сформованості. З метою діагностики основних рівнів сформованості зазначених компонентів та для оцінки ефективності експериментальної моделі системи професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти і було розроблено даний комплекс критеріїв і показників, який доцільно розглядати у вигляді критеріальної моделі.

На основі визначених критеріїв та показників та за допомогою підібраних організаційних форм і методів діагностування виокремлено чотири рівні сформованості зазначених компонентів: високий, достатній, середній та низький.

Отже, нами було ідентифіковано стан і складові професійної підготовки психологів в системі вищої освіти України. Доведено, що належна констатувальна діагностика забезпечує науковий підхід до організації роботи зі студентами, їх професійного розвитку та саморозвитку (Супрун, 2018b,c).

За аналізом результатів констатувального етапу дослідження нами визначено об'єктивний стан сформованості зазначених компонентів, що уможливило висновок про коректність загальної гіпотези дослідження щодо тактики проведення формувального експерименту, враховуючи особливості та потенційні можливості його учасників. Отже, виділені теоретико-методологічні засади змістової, методичної та організаційної складових професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти підтвердили доцільність та виступили підґрунтям для розробки системи зазначеного процесу.

Задля визначення рівня сформованості мотиваційного компоненту у студентів-психологів (спеціальних, клінічних) використовувалася методика К. Замфір у модифікації А. Реана. В її основу покладена концепція внутрішньої та зовнішньої мотивації. Найбільше значення має внутрішня мотивація, коли особистість прагне саме до цієї професійної діяльності. Якщо ж основу мотивації складає прагнення до задоволення інших потреб, зовнішніх щодо змісту самої діяльності (мотиви соціального престижу, зарплати тощо), це говорить про наявність зовнішньої мотивації. Самі зовнішні мотиви поділяються на позитивні (більш ефективні і бажані) та негативні. У проведеному нами дослідженні підраховувалися показники внутрішньої мотивації (ВМ), зовнішньої позитивної (ЗПМ) та зовнішньої негативної (ЗНМ).

Експериментальні групи склалися із студентів 2, 3, 4 курсів спеціальності 053 Психологія (спеціальна, клінічна). Загальна кількість учасників експерименту склала 128 осіб. Результати рівнів сформованості професійно-мотиваційного критерію у студентів-психологів (спеціальних, клінічних) представлені у таблиці 1.

Рівні сформованості мотиваційного компоненту (у %)

Експериментальні групи	Розподіл учасників констатувального етапу експерименту за рівнями професійно-мотиваційного критерію (%)							
	Високий		Достатній		Середній		Низький	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Групи Е1 (42 осіб)	1	2,4	16	37,9	21	50	4	9,7
Групи Е2 (40 особи)	1	2,5	15	37,4	19	47,6	5	12,5
Групи Е3 (46 осіб)	2	4,4	15	32,7	24	52,1	5	10,8

Одержані експериментальні дані підтвердили доцільність модернізації методики викладання психології у вищій школі засобом проведення в процесі формування знань психолого-педагогічних мотиваційних тренінгів, спрямованих на вдосконалення складових професійної підготовки психологів (спеціальних, клінічних) в галузі спеціальної освіти.

На думку багатьох психологів та педагогів першочергове значення для успішного спілкування мають три фактори: надійність того, хто говорить, зрозумілість повідомлень, врахування зворотних зв'язків стосовно того, наскільки правильно його зрозуміли. Водночас мають велике значення і такі якості особистості, як конгруентність (уміння бути собою), емпатія (розуміння внутрішнього світу іншої людини), безкорислива доброзичливість і теплота – безумовне поняття внутрішніх переживань співрозмовника. Викладач має думати над кожним своїм словом, цілеспрямовано вибудовувати свою промову, розуміючи, що постійно впливає на педагогічний процес у цілому і на особистість кожного студента. Успішна взаємодія між студентом і викладачем відбувається лише тоді, коли вони однаково розуміють, що таке засвоєння наукових знань, які існують умови їх ефективного засвоєння і як організувати спільну роботу.

З метою визначення ефективності системи професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти на контрольно-аналітичному етапі було проведено порівняння показників рівня сформованості зазначених компонентів професійної підготовки учасників експериментальної та контрольної вибірок до початку формування етапу і в кінці, здійснено її аналіз, а також перевірено статистичну гіпотезу дослідження.

Динаміка зрушень у показниках рівня сформованості мотиваційного компоненту за відповідним критерієм майбутніх психологів в експериментальних (Е1 і Е2) та контрольних групах (К) становить: високий рівень: +26,9%, +27,1%, +18,2%; достатній рівень: +12,9%, +13,4%, +2,6%; середній: -33,1%, -29,2%, -17,6%; низький: -8,1%, -12,2%, -4,0%.

За когнітивним критерієм динаміка зрушень у показниках рівня сформованості даного компоненту відповідно становить: високий рівень: +31,6%, +29,1%, +7,9%; достатній рівень: +12,9%, +14,7%, +5,2%; середній: -29,9%, -28,5%, -7,3%; низький: -14,4%, -16,2%, -5,2%.

Динаміка зрушень у показниках рівня сформованості операційного компоненту за відповідним критерієм становить: високий рівень: +20,1%, +20,9%, +1,7%; достатній рівень: +42,3%, +41,5%, +17,9%; середній: -5,0%, -8,1%, +4,1%; низький: -55,7%, -55,2%, -24,2%.

Зміни показників рівня сформованості результативного компоненту за відповідним критерієм становлять: високий рівень: +16,9%, +18,1%, +1,1%; достатній рівень: +42,0%, +37,9%, +15,7%; середній: -16,7%, -11,3%, -4,1%; низький: -44,5%, -45,1%, -14,5%.

У експериментальних групах відбулось значне зниження кількості студентів-психологів, які показали низький та середній рівні сформованості компонентів професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти і одночасно, – зростання кількості студентів із достатнім і високим рівнями. У контрольних групах значних змін не було зафіксовано.

Висновки, перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Кількісний і якісний аналіз результатів експерименту і отриманий на їхній основі статистичний матеріал дозволив зробити висновки про те, що впровадження в педагогічний процес ЗВО системи професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти дало позитивні результати. Студенти-психологи, учасники

експериментальних групи, порівняно з тими, що навчалися за традиційною системою (учасники контрольних груп) продемонстрували вищий рівень сформованості компонентів зазначеної підготовки.

Встановлено, що ефективність системи професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти залежить від методичних основ її реалізації, послідовності і цілісності у формуванні окреслених компонентів, умінь їх оцінювати і практично використовувати в діагностичній, реабілітаційній та корекційно-педагогічній роботі.

Отже, сучасний викладач психології покликаний вирішувати такі завдання, як формування у студентів наукового світогляду і високих моральних якостей особистості, розвиток професійної спрямованості та інтересу до майбутньої спеціальності, вироблення вміння застосовувати теоретичні знання психології у практичній діяльності. Для цього педагог має досконало володіти предметом свого науково-викладацького пошуку, тобто мати ґрунтовні професійні знання. На ґрунті професійних знань формується його педагогічна свідомість – принципи і правила, які є засадовими щодо дій і вчинків. Ці принципи і правила педагог-психолог виробляє на підставі власного досвіду, але усвідомити їх можна лише за допомогою наукових знань, що потребують систематичного поповнення. Історико-педагогічний аналіз доробку вчених у сфері дослідження методики викладання психології у вищій школі засвідчив, що такий творчий доробок може стати запорукою вдосконалення процесу підготовки сучасних психологів.

Тож, зазначимо, що ринок праці сьогодення висуває до майбутніх фахівців спеціальної освіти вимоги, як щодо наявності базових професійно важливих якостей особистості, так і до здатності аналізувати свою професійну діяльність, удосконалювати професійні навички, засвоювати нові професійні напрямки, що потребує необхідності розвитку особистісного ресурсу. Отже, до основних напрямів професійної підготовки віднесемо наступні: реалізація взаємозв'язку між усіма дисциплінами навчального плану спеціальності, що дозволяє сформувати ґрунтовні знання, вміння їх застосувати для вирішення професійних завдань (знаннєва парадигма); вибір доцільних засобів діяльності суб'єктів у ситуації, що відповідає культурі діяльності та спілкування (культурологічна парадигма); здійснення спільної продуктивної діяльності на засадах гуманізації відношень (гуманістична парадигма). Погоджуємося з загальним акцентом наукової спільноти сучасності, що професійна підготовка фахівців спеціальної освіти має бути спрямованою на формування особистості, яка володіє не тільки системою спеціальних знань та професійних дій, а й вирізняється сформованістю професійно важливих компетентностей, відповідним рівнем кваліфікації з урахуванням світових і європейських стандартів якості при збереженні національних здобутків і пріоритетів, а також здатної до плідної трудової діяльності в сучасних умовах в контексті соціальної згуртованості в освіті.

Отже, розвиток суспільства на сучасному етапі характеризується надзвичайно складними процесами, що призводять до глибинних якісних змін, які охоплюють усі сфери життєдіяльності людини. В умовах глобалізації, інтеграції й ускладнення соціальної діяльності, значної кількості інформації, швидкого і постійного оновлення технологій фахівці спеціальної освіти можуть успішно функціонувати тільки в тому випадку, якщо вони матимуть певні життєві ціннісні орієнтації, якості і здібності, що забезпечать стійкість їх розвитку, соціальну мобільність, творчу особистісну позицію та гнучку адаптацію до усіх трансформацій. Це обумовлює необхідність заміни традиційної, «знаннєвої» парадигми вищої освіти на нову, що більшою мірою відповідає актуальним і перспективним потребам, як розвитку суспільства, так і потребам майбутніх фахівців досліджуваної категорії. Саме європейський освітній простір просуває ідею «трикутника знань», яка полягає в максимально тісному зв'язку освіти, дослідної діяльності та технологічних інновацій. Характерними рисами глобалізації в галузі освіти є уніфікація знань, загальне прагнення країн світу до досягнення високої якості освіти. Освіта стає ключовою детермінантою економічних результатів та світового потенціалу. Глобалізація, не дивлячись на відмінності в її оцінці, є об'єктивною реальністю, вимагає від національних систем вищої освіти нової цільової орієнтації, що враховує потреби в міжнародній солідарності щодо цінностей загальнолюдської етики. Водночас, важливою умовою інтеграції вищої школи України у світовий освітній простір має бути збереження національного досвіду, традицій, зміцнення і розвиток її безперечних переваг, до яких, передусім, відноситься науковість освіти, її фундаментальність та енциклопедичність. Досягнення конкурентоспроможної якості національної освіти в контексті соціальної згуртованості стає пріоритетом модернізації також і спеціальної освіти України. Здійснений нами аналіз процесу глобалізації, змінності,

конкуренції, що з кожним роком владніше заявляють про себе у світі, зобов'язують нарощувати дослідницькі зусилля з осмислення ролі освіти у формуванні особистості, адекватної інноваційному типу суспільного прогресу – інноваційної особистості фахівця спеціальної та інклюзивної освіти.

Проведене нами дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективними напрямками наукових пошуків вбачаємо подальше вивчення й узагальнення історичного досвіду та тенденцій професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти; комплексне дослідження зазначеного явища в дотичних галузях наукових знань та формулювання новітньої концепції становлення особистості сучасного психолога (спеціального, клінічного).

Список використаних джерел:

1. **Brandon, T. & Charlton, J.** (2011). The lessons learned from developing an inclusive learning and teaching community of practice. *International Journal of Inclusive Education*, 15(1), 165–178.
2. **Дубовик, О. М.** (2017) Особливості професійно орієнтованих особистісних якостей майбутніх психологів спеціальних закладів освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 19.00.08 – спеціальна психологія. Київ.
3. **Frankl, V.** (2011). *The Unheard Cry for Meaning. Psychotherapy and Humanism*, Simon & Schuster, New York.
4. **Frankl, V.** (2006). *Man's Search for Meaning. An Introduction to Logotherapy*. Boston: Beacon Press. (Original work published 1959).
5. **Максименко, С. Д.** (1999) До проблеми розробки освітньо-кваліфікаційної характеристики сучасного психолога. *Практична психологія та соціальна робота*, с. 2-6.
6. **Maslow, A.** (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 4, 370–396.
7. **Maslow, A.** (1987). *Motivation and Personality* (1st edition: 1954, 2nd edition: 1970, 3rd edition 1987).
8. **Шеремет, М.** (2018). Вища освіта в Україні: інтернаціоналізація, реформи, нововведення. Становлення особистості дитини в умовах сучасного розвитку суспільства: соціально-педагогічний, психологічний, корекційний та медичний аспекти. Полтава: ТОВ «АСМІ», 238-242.
9. **Шеремет, М. К. & Супрун, Д. М.,** (2017). Самоздійснення в контексті професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти. *Матеріали Всеукр. (заочної) наук.-практ. конф. Присвяч. 5-річчю кафедри корект. освіти та спец. психол. Харків, 2017.*, 382-385.
10. **Синьов В. М., Пометун О. І., Кривуша В. І., Супрун М. О.** (1997). *Основи теорії виховання*. Навч. посіб. К.: МП «Леся», 2000. 140 с.
11. **Синьов, В. М., & Супрун, Д. М.** (2016). До питання професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти: єдність теоретичної і практичної готовності вирішувати професійні завдання. *Збірник тез Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології: Освіта дітей з особливими потребами: від інституалізації до інклюзії*. Вінницький державний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна, м. Вінниця, с. 319-320.
12. **Супрун, Д. М.** (2017). *Професійна підготовка психологів в галузі спеціальної освіти*. Монографія. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 392 с.
13. **Супрун, Д. М.** (2019). *Модернізація змісту професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти*: монографія. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 492с.
14. **Супрун, Д. М.** (2018a). *Теорія та практика професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти*. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.03. Київ, 2018. 657 с.
15. **Супрун, Д. М.** (2018b). *Management – a component of psychologists' professional training* (Менеджмент – складова професійної підготовки психологів). Навчально-методичний посібник для студентів, слухачів магістратури та практикуючих психологів. Київ, 2019. 390 с.
16. **Супрун, М. О.** (2005). *Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток* (друга половина ХІХ-перша половина ХХ ст.): Монографія. К.: Вид. КЮІ МВСУ Паливода АВ, 2005. 350 с.

References:

1. **Brandon, T. & Charlton, J.** (2011). The lessons learned from developing an inclusive learning and teaching community of practice. *International Journal of Inclusive Education*, 15(1), 165–178.
2. **Dubovyk, O.** (2017). *Osoblyvosti profesiino oriyetovanykh osobystisnykh yakosteï maibutnykh psykholohiv spetsialnykh zakladiv osvity* [Peculiarities of professionally oriented personal qualities of future psychologists of special educational institutions]. Kyiv. [in Ukrainian].
3. **Frankl, V.** (2011). *The Unheard Cry for Meaning. Psychotherapy and Humanism*, Simon & Schuster, New York.
4. **Frankl, V.** (2006). *Man's Search for Meaning. An Introduction to Logotherapy*. Boston: Beacon Press. (Original work published 1959).
5. **Maksymenko, S. D.** (1999) *Do problemy rozrobky osvithno-kvalifikatsiinoï kharakterystyky suchasnoho psykholoha* [On the problem of development of educational and qualification characteristics of the modern psychologist]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota - Practical Psychology and Social Work*, 2-6. [in Ukrainian].
6. **Maslow, A.** (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 4, 370–396.
7. **Maslow, A.** (1987). *Motivation and Personality* (1st edition: 1954, 2nd edition: 1970, 3rd edition 1987).
8. **Sheremet, M.** (2018). *Vyshcha osvita v Ukraini: internatsionalizatsiia, reformy, novovvedennia*. [Higher education in Ukraine: internationalization, reforms, innovations]. *Stanovlennia osobystosti dytyny v umovakh suchasnoho rozvytku suspilstva: sotsialno-pedahohichni, psykholohichni, korektsiyni i medychni aspekty – Formation of the child's personality in the conditions of modern development of society: socio-pedagogical, psychological, corrective and medical aspects*. Poltava : TOV «ASMI», 238-242. [in Ukrainian].
9. **Sheremet, M. & Suprun, D.** (2017). *Self-realization in the context of psychologists' professional training in the field of special education. Materials of Ukrainian (correspondence) scientific and practical conference devoted to 5th anniversary of the department*

correctional education and special psychology, 382-385. **10. Syniov V. M., Pometun O. I., Krivusha V. I., Suprun M. O.** (1997). *Osnovy teorii vihovannya* [Basics of upbringing theory]. Kiev: MP Lesia [in Ukrainian]. **11. Syniov, V. & Suprun, D.** (2016). *Do pytannia profesiinoi pidhotovky psykholohiv v haluzi spetsialnoi osvity: yednist teoretychnoi i praktychnoi hotovnosti vyrishuvaty profesiini zavdannya.* [On the issue of psychologists' professional training in the field of special education: the unity of the theoretical and practical readiness to solve professional tasks] *Osvita ditei z osoblyvymy potrebamy: vid instyтуalizatsii do inkluzii – Education of children with special needs: from institutionalization to inclusion.* 319-320. [in Ukrainian]. **12. Suprun, D.** (2017). *Profesiina pidgotovka psykholohiv v galuzi specialnoi osvity (monohrafiia)* [Professional psychologists' training in the field of special education: a monograph]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Dragomanova [in Ukrainian]. **13. Suprun, D.** (2019). *Modernizatsiia zmistu profesiinoi pidhotovky psykholohiv v haluzi spetsialnoi osvity (monohrafiia)* [Modernization of the content of psychologists' professional training in the field of special education: a monograph]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian]. **14. Suprun, D.** (2018a). *Teoria ta praktyka profesiinoi pidhotovky psykholohiv v haluzi spetsialnoi osvity.* (dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.03) [The theory and practice of psychologists' professional training in the field of special education. (DSc thesis)]. Kyiv [in Ukrainian]. **15. Suprun, D.** (2018b). *Management – a component of psychologists' professional training (menedzhment – skladova profesiinoi pidhotovky psykholohiv).* Kyiv.: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. **16. Suprun, M.** (2005). *Korektsiine navchannia uchniv dopomizhnih zakladiv osvity: vytyky, stanovlennia ta rozvytok (druga polovyna XIX-Persha polovyna of XX century.)* [Correctional teaching of pupils in the special education institutions: preconditions, formation and development (second half of the XIX – first half of the of XX century)]. Kiev: View. KYUI MVSU Pal-ivoda AB [in Ukrainian].

Шеремет М. К., Супрун Д. М. Мотивационная составляющая в системе профессиональной подготовки специальных психологов

В статье рассматриваются теоретические и методические основы современной системы профессиональной подготовки специальных психологов. Особое внимание уделяется поиску и разработке оптимального комплекса методов ее внедрения, разработке программ и определению их эффективности. Анализируются практические результаты работы ученых в указанных плоскостях. Освещается исторический опыт преподавания методика психологии в отечественных и зарубежных учреждениях высшего образования. Анализируются результаты экспериментального исследования мотивационного компонента профессиональной готовности психологов (специальных, клинических) к работе по специальности в структуре профессиональной подготовки. Обозначены перспективы дальнейших научных исследований в контексте совершенствования подготовки психологических кадров для специальных школ разного типа.

Ключевые слова: высшее психологическое образование, методические основы, научное исследование, методология, методика психолого-педагогического исследования, учебная дисциплина «Методика преподавания психологии».

M. Sheremet, D. Suprun Motivational component in the system of special psychologists' professional training

The article deals with theoretical and methodological foundations of the system of special psychologists' education. Historical teaching experience in domestic and foreign institutions of higher education is reviewed. The present historical and pedagogical analysis of students' training and introduction of modern methodology of teaching psychology as a training discipline of penitentiary, special and clinical psychologists initiated by Academician of NAPS of Ukraine, Viktor Synov and his scientific school is delighted. The nature and structure of discipline are viewed. Particular attention is paid to finding and developing of the optimal set of methods of its providing, developing programs and definition of developed program's efficiency. The practical results of scientists' work in defining spheres are analyzed. The results of the experimental study of the motivational component of the professional readiness of psychologists (special, clinical) to work on a specialty in the structure of professional training are highlighted. In order to determine the effectiveness of the system of professional psychologists' training in the field of special education at the control and analytical stage, a comparison as well as its analysis have been performed to illustrate the indicators of the level of formation of components of professional training of the participants of the experimental and control samples prior to the formation stage and at its final phase. Quantitative and qualitative analysis of the experiment results and the statistical material which has been obtained on their basis made it possible to conclude that the introduction of the system of professional training of psychologists in the field of special education in the pedagogical process of higher education institutions has provided positive results. It has been established that the effectiveness of the system of psychologists' professional training in the field of special education depends on the methodical foundations of its implementation, the sequence and integrity in the formation of the aforementioned components, their ability to evaluate and practical use in diagnostics, rehabilitation, and correctional and pedagogical work. The prospects for further research in the context of improving the psychological preparation of personnel for various types of special schools are outlined.

Keywords: higher psychological education, historical and theoretical foundations, scientific research,

DOI 10.31392/NPU-nc.series 19.2020.39.18

УДК: 376.011.3-051

А.Г. Шевцов

dr_shevtsov@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-7307-7768>

Н.В. Никоненко

nataliianykonenko@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0277-9113>

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ СПЕЦІАЛІЗАЦІЙ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ У США ТА В УКРАЇНІ

Дослідження вітчизняної системи підготовки вчителів спеціальної освіти у порівнянні з аналогічним досвідом у США передбачає компаративний аналіз переліку спеціалізацій та стандартів цієї галузі. У результаті аналізу зроблено висновки про існування певної контраверсійності у розумінні її предметного поля у різних країнах, а також про необхідність запровадження відповідних змін у систему підготовки вчителів спеціальної освіти та інклюзивного навчання в Україні, зокрема, введення державного замовлення на підготовку педагогів за уніфікованою спеціальністю 016 «Спеціальна освіта», розробку розгалуженішої системи спеціалізацій: підготовки фахівців з навчання осіб із емоційними розладами, дітей з розладами аутистичного спектру, множинними розладами, обдарованих учнів, викладання в інклюзивному освітньому середовищі тощо.

Ключові слова: підготовка вчителів спеціальної освіти та інклюзивного навчання в Україні, підготовка спеціальних вчителів в США, спеціалізації освітніх програм, компаративістика.

Постановка проблеми. Проблема кадрового забезпечення системи спеціальної освіти України потребує вирішення незважаючи на те, що підготовкою педагогічних працівників для роботи із дітьми з особливими освітніми потребами (надалі – ООП) займаються у тридцяти закладах вищої освіти України із потенційною можливістю випускати понад дві тисячі фахівців із ступенем бакалавра та магістра щорічно. Переважна більшість таких випускників донині отримувала універсальну спеціалізацію 016 «Спеціальна освіта». Однак нещодавно Міністерство освіти і науки України (2019) ухвалило наказ № 1202, яким запроваджено перелік спеціалізацій підготовки здобувачів вищої освіти ступенів бакалавра та магістра за зазначеною вище спеціальністю, за якими з 2020 року здійснюється формування і розміщення державного замовлення. Нововведення спричинило зміни, оцінити результативність яких можливо з часом або шляхом порівняння із досвідом інших країн. Вважаємо доцільним порівняти досвід організації підготовки вчителів спеціальної освіти у США та в Україні, зокрема перелік їх спеціалізацій та освітніх програм, забезпечуючи наслідування ефективних кроків однієї з провідних освітніх систем світу та оминаючи можливі проблеми.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що дослідження особливостей організації освіти за кордоном не нові у вітчизняній науці. Так, вагомий внесок у розробку питань порівняльної педагогічної освіти внесли відомі вітчизняні вчені (Н. Авшенюк, В. Базуріна, О. Волошина, І. Задорожна, Л. Зязюн, Ю. Кіщенко, Т. Кошманова, Т. Кучай, Н. Лавриченко, М. Лещенко, О. Локшина, О. Матвієнко, Н. Муқан, Л. Нос, Н. Носовець, О. Огієнко, Н. Погребняк, Л. Поліщук, Л. Пуховська, С. Сисоєва, А. Соколова, С. Шандрюк та ін.). Науковці розглядали питання становлення спеціальної освіти за кордоном (Д. Аксаміт, Н. Гаврилова, А. Колупаєва, Ю. Мельник, О. Моргачова, Н. Назарова, Т. Фуряєва, В. Шевченко, К. D. Ballard, D. F. Bateman) та в окремих країнах, зокрема у США (К. Глушенко, О. Adams, F. Ainscow, M. M. Alter, L. Battaglini, D. J. Gallagher, D. P. Hallahan, W. L. Heward, R. Jackson, J. M. Kauffman, M. S. Lilly, P. C. Pullen та ін.), особливості запровадження інклюзивного навчання в американських закладах освіти (Т. Бондар, М. Захарчук, D. L. MacMillan, B. Norwich, D. J. Reschly та ін.). Вирішення зазначених вище питань стане можливим лише тоді, коли ефективно працює механізм підготовки педагогічних кадрів для роботи із учнями із